

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ НАУКОВИЙ ЦЕНТР
«ІНСТИТУТ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ»

УДК 330.322:316.422:634.8:663.2

Топов Аркадій Георгійович

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК
ВИНОГРАДАРСЬКО-ВИНОРОБНОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним
господарством

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук

Київ - 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» Національної академії аграрних наук України

Науковий керівник доктор економічних наук, професор,
академік НААН
Лупенко Юрій Олексійович
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», директор

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Волощук Катерина Богданівна,
Подільський державний аграрно-технологічний
університет, завідувач кафедри економіки
підприємства, торгівлі та біржової діяльності

кандидат економічних наук,
Белоус Ірина Володимирівна,
Національний науковий центр «Інститут
виноградарства та виноробства ім. В.Є. Таїрова»,
завідувач сектору економіки

Захист відбудеться «26» вересня 2017 р. о 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.350.01 у Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 3-й поверх, конференц, 317.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за адресою: 03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10, 3-й поверх, конференц, 317.

Автореферат розісланий «26» серпня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М.Й. Малік

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Виноградарсько-виноробний підкомплекс є ваговою складовою агропромислового комплексу України і однією з основних галузей сільського господарства півдня держави. Нові внутрішньо-та зовнішньоекономічні умови призвели до закриття частини традиційних зовнішніх ринків, посилення конкуренції на внутрішньому ринку з боку іноземних виробників, зменшення закладки нових виноградників, збитковості виробництва та відповідно до зниження об'ємів виробництва вина.

Водночас цей підкомплекс має вагомий потенціал для зростання, наповнення внутрішнього та зовнішнього ринку виноградарсько-виноробною продукцією, що користується попитом. Оскільки виробництво винограду та вина досить капіталомістке, забезпечення його зростання та підвищення ефективності значною мірою залежить від вибору інвестиційної політики, її спрямування на освоєння інновацій з метою підвищення конкурентоспроможності галузі. При цьому слід враховувати високий рівень залежності економіки регіонів з традиційним вирощуванням винограду від розвитку цього підкомплексу. Залучення інвестицій для впровадження інновацій у виноградарсько-виноробний підкомплекс може забезпечити значне підвищення його ефективності діяльності та стане надійним джерелом поповнення державного бюджету і значних валютних надходжень.

Теоретико-методологічні проблеми інвестиційно-інноваційного розвитку економіки, в тому числі у виноградарсько-виноробному підкомплексі, розглядалися у роботах А. М. Авідзби, І.В. Белоус, К.Б. Волощук, О.М. Гаркуші, М.В. Гладія, Б.В. Губського, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, О.Ю. Єрмакова, Й.С. Завадського, Ф.В. Зінов'єва, О.В. Кравця, Ю.О. Лупенка, І.Г. Матчина, П.Т. Кулика, Л.М. Худолій, І.І. Червена, Д.Ф. Чухна, О.М. Шестопаля, О.О. Школьного, О.М. Шпичака, А.І. Шумейка та інших вчених.

Разом з тим, в економічній літературі ще недостатньо досліджені питання підвищення ефективності функціонування підприємств виноградарсько-виноробного підкомплексу на основі інвестиційно-інноваційного розвитку. На сьогоднішній день виникла проблема в розробці та відпрацюванні нових підходів, котрі мали б забезпечити ефективну діяльність підкомплексу в умовах економічного спаду та приєднання до зони вільної торгівлі з ЄС.

Теоретична і практична значимість вказаних проблем обумовила вибір теми і її актуальність та цільове спрямування дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до планів фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» за темами: «Теоретико-методологічне

забезпечення інвестування розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій» (номер державної реєстрації 0116U000162); «Розробити теоретичні і методичні засади розвитку підприємництва та кооперації аграрної сфери економіки в умовах євроінтеграції» (номер державної реєстрації 0116U003105).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка науково-обґрунтованих концептуальних засад та науково-методичного забезпечення процесу інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу та відповідних практичних рекомендацій щодо його удосконалення.

У процесі реалізації поставленої мети вирішувалися такі наукові задачі:

- узагальнення та систематизування теоретичних та методичних основ інвестиційно-інноваційного розвитку аграрної сфери, поглиблення теоретичного змісту поняття «інвестиційно-інноваційного розвитку»
- систематизування та доповнення існуючих методологічних підходів до аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності у виноградарсько-виноробному підкомплексі та її ефективності;
- оцінка стану та тенденцій виробництва продукції у виноградарстві і виноробстві та його ефективності;
- здійснення аналітичної оцінки інвестиційної діяльності на виноградарсько-виноробних підприємствах;
- визначення сучасного стану інноваційного забезпечення виноградарсько-виноробного підкомплексу;
- обґрунтування організаційно-економічних умов активізації інвестиційно-інноваційної діяльності у галузі на основі побудови виноградарсько-виноробного підкомплексу навколо консалтингового центру;
- розробка моделі державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу;
- визначення впливу подальшого розвитку земельних відносин на інвестиційну привабливість виноградарства;
- обґрунтування основних шляхів інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарства та виноробства.

Предмет і об'єкти дослідження. *Предметом* дисертаційного дослідження є теоретичні, методичні та практичні засади інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробних підприємств окремого регіону і України в цілому. *Об'єктом* дослідження є сфера і елементи економічних відносин виноградарсько-виноробних підприємств України, котрі займаються промисловим вирощуванням винограду та його переробкою.

Методологія і методика дослідження. Теоретичною і методологічною основою досліджень є діалектичний метод пізнання та системний підхід до аналізу організаційно-економічних проблем, що виникають у процесах інновацій та інвестицій при вирощуванні, переробці і реалізації винограду та продуктів його переробки. Теоретичною базою слугували наукові праці

вітчизняних і зарубіжних вчених з економіки та організації агропромислового виробництва та інвестиційно-інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств.

Дослідження здійснювалося згідно методології системного підходу до вивчення процесів і явищ. У процесі дослідження широко використовувалися методи: абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формування висновків); монографічний і системного аналізу (вивчення й аналіз економічного стану виноградарсько-виноробних підприємств, їх інвестиційної та інноваційної активності), графічні прийоми (відображення показників розвитку виноградарсько-виноробних підприємств регіону та країни); статистичні методи групувань і сучасні економіко-статистичні прийоми з використанням ЕОМ.

Інформаційною базою досліджень були: статистичні дані Державної служби статистики України, офіційні документи Міністерства аграрної політики та продовольства України, управління агропромислового розвитку та сектору інвестицій в агропромисловий та переробний комплекс, управління залучення, супроводу та моніторингу інвестиційних проектів Одеської облдержадміністрації; законодавчі та нормативні акти з питань розвитку агропромислового комплексу України і виноградарства та виноробства зокрема; інформаційно-аналітичні збірники та комп'ютерні бази даних ННЦ «Інститут аграрної економіки», ННЦ «Інститут виноградарства і виноробства ім. В.Є. Таїрова», річні звіти і первинні документи сільськогосподарських підприємств досліджуваного регіону, особисті спостереження автора та літературні джерела.

Наукова новизна одержаних результатів. В процесі дослідження були отримані результати, що мають наукову новизну, а саме:

Вперше:

- Обґрунтовано доцільність створення спеціалізованого виноградарсько-виноробного консалтингового центру з надання інформаційно-консультативних послуг для формування бази інвестиційних та інноваційних пропозицій, бізнес-планів галузі, а також синхронізації дій всіх суб'єктів підкомплексу: освітніх, наукових, виробничих, фінансових щодо залучення (вкладення) інвестицій, освоєння інновацій, пошуку ефективних рішень, що сприятиме активізації інвестиційних процесів та підвищенню ефективності діяльності підкомплексу;

Удосконалено:

- методичні підходи до планування інвестиційної діяльності виноградарських підприємств на основі розрахунку мінімально-необхідного рівня рентабельності вирощування винограду для підтримки регулярного оновлення багаторічних насаджень, що сприятиме зменшенню ризиків при інвестуванні у виноградарство;

- методику аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності та класифікацію системи показників її ефективності у виноградарсько-

виноробному підкомплексі шляхом визначення етапів такого аналізу та їх послідовності, що сприятиме підвищенню його швидкості та якості;

- побудову інвестиційно-інноваційно орієнтованого виноградарсько-виноробного кластеру Одещини навколо створення консалтингового центру з залученням провідних науково-дослідних та навчально-наукових закладів регіону. Така модель дозволить посилити горизонтальні зв'язки між суб'єктами підкомплексу та рівень їх співпраці;

- стратегічні напрями інвестиційно-інноваційного розвитку підкомплексу, що включають в себе поширення нових сортів вітчизняної селекції, розвиток органічного виноградарства, створення та просування вітчизняних торгових марок вина тощо. Наявні нормативні акти щодо перспектив розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу не в повному обсязі відповідають сучасним умовам, тому формування основних стратегічних напрямів його розвитку є важливою частиною успішного планування розвитку даних галузей;

Набули подальшого розвитку:

- обґрунтування тенденцій ринкового функціонування виноградарства з позиції приватної власності на землю та дослідження впливу скасування мораторію на продаж сільськогосподарських угідь на інвестиційну привабливість виноградарства. Подальший розвиток земельних відносин може стимулювати залучення додаткових інвестицій у галузь;

- пропозиції щодо державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу, що включає в себе такі основні складові: дерегуляцію галузі, податкові преференції виробникам вина, пряме фінансування наукових розробок та співфінансування закладки нових насаджень. Така підтримка забезпечить підвищення об'ємів виробництва, активізацію розробки інновацій та впровадження їх у виробництво;

- обґрунтування необхідності відновлення збору на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства. Це сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості виноградарства, що призведе до збільшення площ закладки нових виноградних насаджень.

Практичне значення одержаних результатів досліджень. Положення й висновки наукових досліджень щодо організаційно-економічних заходів інвестиційно-інноваційного розвитку та державної підтримки інвестування у виноградарсько-виноробному підкомплексі були розглянуті та схвалені: Управлінням агропромислового розвитку Одеської обласної державної адміністрації, Департаментом агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації (довідка № 195/02/08-27/17 від 19.06.2017 р.), Департаментом агропромислового розвитку Херсонської обласної державної адміністрації (довідка від 19.06.2017 р.) Управлінням агропромислового розвитку Арцизької районної державної адміністрації Одеської області (довідка № 43 від 31.05.2017 р.), відділом агропромислового та економічного розвитку Саратовської районної державної адміністрації

Одеської області (довідка № 92 від 14.06.2017 р.), управління агропромислового розвитку Болградської державної районної адміністрації Одеської області (довідка № 82 від 16.06.2017 р.), ННЦ «Інститут виноградарства та виноробства ім. В.Є. Таїрова» (довідка № 307 від 13.06.2017 р.), ДП ДГ ім. Суворова Болградського району Одеської області (довідка № 99 від 16.06.2017 р.), ПрАТ «Долинка» Саратовського району Одеської області (довідка від 8.06.2017 р.), ПАТ «Южний» Саратовського району Одеської області (довідка від 9.06.2017 р.).

Особистий внесок здобувача в дослідження проблеми. Дисертація є самостійно виконаною науковою роботою, у якій представлено авторський підхід і особисто одержані теоретичні та практичні результати.

Апробація результатів дослідження. Науковий зміст основних результатів дослідження та їх практичне застосування публічно обговорювалися на науково-практичних всеукраїнських та міжнародних конференціях і семінарах: Всеукраїнській науково-практичній конференції: «Інтеграційні процеси в АПК» (Миколаїв, 2011 р.), Міжнародній конференції Інституту економіки, статистики та фінансів Академії наук Республіки Молдова (Кишинів, 2012 р.), Міжнародній конференції «Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках» (Одеса, 2013 р.), Міжнародній конференції «Браславські читання» (Одеса, 2015 р.), Міжнародній конференції «Потенціал економіки країни: сучасний стан, розвиток та управління» (Львів, 2016 р.), Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Майбутнє економіки в інформаційну епоху суспільства» (Вінниця, 2017 р.)

Публікації. Основні положення, висновки та практичні рекомендації дисертаційного дослідження в повній мірі висвітлені в наукових публікаціях. Вони опубліковані у 13 наукових працях, з яких 6 статей у наукових фахових виданнях (у т.ч, 1 стаття в електронному науковому фаховому виданні), 7 - тези доповідей на науково-практичних конференціях. Загальний обсяг опублікованих наукових праць складає 2,55 друкованих аркуша.

Обсяг і структура дисертаційної роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків.

Повний обсяг роботи 160 сторінок комп'ютерного тексту. Робота містить 43 таблиці, 19 рисунків, 20 додатків. Список літературних джерел налічує 190 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «*Теоретичні основи інвестиційно-інноваційного розвитку економіки і виноградарсько-виноробного підкомплексу*» проаналізовані теоретичні аспекти дослідження інвестицій та інновацій як основи розвитку аграрної сфери в цілому так і виноградарсько-виноробного підкомплексу зокрема. Розкрита сутність інвестиційно-інноваційного

розвитку, визначені основні підходи до аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності виноградарства та виноробства.

Наведені результати проведеного порівняльного аналізу теоретичних підходів вітчизняних і зарубіжних дослідників до розкриття сутності інвестицій. На основі теоретичного узагальнення сучасних концепцій інвестицій обґрунтоване авторське визначення інвестицій як усіх видів трансформацій капіталу з метою його довгострокового використання, примноження або для досягнення іншого соціально-економічного ефекту.

Розглянута еволюція поглядів вчених-економістів на зміст поняття «інвестиції». Результати проведеного аналізу наукових джерел та існуючої нормативної бази надали можливість класифікувати інвестиції за об'єктом вкладення коштів, за характером участі в інвестуванні, за періодом інвестування, за формами власності, за територіальною ознакою та за ступенем ризику.

На основі аналізу сучасних наукових джерел здійснено порівняльну характеристику наукових підходів до визначення змісту поняття інновацій, їх класифікації, інноваційного розвитку та його завдань.

Розглянуто погляди, як вітчизняних, так і закордонних вчених до класифікаційних ознак інновацій, на основі чого вони згруповані за десятьма ознаками: за результатами, за темпами впровадження, за масштабами, за результативністю, за характером ефективності, за поширенням, за охопленням очікуваної частини ринку, за глибиною внесених змін, за місцем у робочому процесі та за мірою новизни.

На основі узагальнення наукових джерел дано визначення поняттю «інноваційний розвиток» - як процесу створення та впровадження винаходів, наукових розробок, техніки, технології, які призводять до позитивних якісних та кількісних змін в господарсько-економічній діяльності та житті суспільства в цілому.

У роботі сформульовано основні завдання інноваційного розвитку:

- 1) Створення нововведень, що здатні приносити позитивний соціально-економічний ефект;
- 2) Впровадження нововведень безпосередньо у виробництво або процес надання послуг;
- 3) Підвищення ефективності виробництва або надання послуг в національному господарстві;
- 4) Задоволення соціально-економічних потреб суспільства;
- 5) Забезпечення безперервності процесу інноваційного розвитку.

На основі проведених досліджень автором пропонується визначення інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу як процесу кількісного та якісного зростання виробництва виноградарсько-виноробної продукції в результаті інвестиційного забезпечення комплексу заходів що спрямовані на розробку та впровадження інновацій.

Визначені основні етапи проведення аналізу інвестиційно-інноваційної діяльності може включати наступні складові: 1) аналіз інвестиційно-інноваційного потенціалу; 2) аналіз інвестиційної діяльності; 3) аналіз інноваційної діяльності, 4) аналіз ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності.

У другому розділі «Розвиток виноградарсько-виноробного підкомплексу та інвестиційно-інноваційна діяльність» проведений аналіз сучасного стану та ефективності виробництва виноградарсько-виноробного підкомплексу, інвестиційної діяльності, інноваційної активності та забезпечення виноградарських та виноробних підприємств.

Таблиця 1

Обсяг виробництва та урожайність виноградних насаджень в Україні за 2013-2015 роки

Показники	2013р	2013р*	2014р*	2015р*	Відношення 2015р.* до 2013р., %	Відношення 2015р.* до 2013р., %
Площа, тис. га	67,4	45,8	44,0	41,8	62,0	91,3
Валове виробництво, тис.т.	575,0	456,1	435,5	386,3	67,2	84,7
Урожайність, ц/га	85,3	99,6	98,7	92,3	108,2	92,7

*Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та м.Севастополя; за 2014-2015рр. - також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело: складено автором за даними Служби статистики України / Служба статистики України [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Доведено, що виноградно-виноробний підкомплекс – один з найважливіших серед галузей АПК, в ньому зосереджене виробництво життєво-необхідних продуктів, зокрема ягід винограду та продуктів його переробки – ізюму, соків, компотів, вин, коньяків, спиртів, лікарських засобів.

В результаті аналізу обсягів виробництва винограду за 2013-2014 роки в Україні по всіх категоріям господарств виявлено, що протягом всього періоду площа виноградників поступово зменшувалась. Якщо враховувати тимчасово окуповані території, то площа виноградників зменшилась на 38%, а валовий збір на 2,8% (таблиця 1).

Встановлено, що загалом в Україні більшість виноробних підприємств за останні сім років є прибутковими, однак в останні три роки збиток фінансового результату до оподаткування перевищував прибуток. Однак, загалом 70 % підприємств отримали позитивний фінансовий результат і це більше ніж у 2009 році, коли загальний результат всіх підприємств в грошовому виразі був максимальним (таблиця 2).

Таке різке зниження відбулося за рахунок впливу цілого ряду чинників в галузі виноградарства, основними з яких є: зниження обсягів виробництва сировини, зростання її собівартості, низька купівельна спроможність масова

фальсифікація вин, розбалансованість партнерських зв'язків як у країні, так і за її межами, експансія горілки тощо.

Таблиця 2

Фінансові результати до оподаткування підприємств за видом економічної діяльності "Виробництво виноградних вин" за 2009-2015 роки (тис.грн.)

Рік	Фінансовий результат (сальдо)	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат	у % до загальної кількості підприємств	фінансовий результат
2009	80856,7	60,2	208226	39,8	127369
2010	142511	66,3	208279	33,7	65768
2011	280349	51,6	413304	48,4	132955
2012	188830	53,2	313433	46,8	124604
2013	-12594	61,1	284593	38,9	297187
2014	-225996	54,7	85555	45,3	311551
2015	-48246	70,2	172420	29,8	220666

Джерело: складено автором за даними Служби статистики України / Служба статистики України [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Досліджено сучасний стан інвестиційної активності виноградарських та виноробних підприємств. Встановлено, що обсяги закладки нових насаджень, які є матеріальною основою всього підкомплексу, мають стійку

Таблиця 3

Капітальні інвестиції на виноробних підприємствах Одеської області за видами активів у 2011-2015 роках, тис. грн

Показники	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	Відхилення 2015р. до 2011р., %
Усього	140950	90726	23823	26807	57039	40,5
Інвестиції в матеріальні активи	137938	87486	23100	26627	53053	38,5
інвестиції в основний капітал	91109	23859	2494	4446	2222	2,4
капітальне будівництво	4799	2397	162	1449	20	0,4
машини, обладнання та інвентар	74755	49026	15835	11552	28370	38,0
транспортні засоби	3347	4486	2853	1650	5165	154,3
довгострокові біологічні активи рослинництва та інші основні засоби	8208	7607	1194	2479	391	4,8
інші матеріальні активи	38322	45217	111	562	5051	13,1
Інвестиції в нематеріальні активи	116	3012	3240	723	180	155,2

Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики в Одеській області / Служба статистики України [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>

тенденцію до зниження. У 2015 році в Україні було закладено лише 154 га, що майже в 10 разів нижче ніж у 2011 році.

В результаті дослідження виявлено значне зниження рівня інвестиційної активності у виноградарстві та виноробстві. (таблиця 3) Така ситуація свідчить про необхідність стимулювання інвестиційної діяльності підприємств виноградарсько-виноробного підкомплексу, особливо в інновації, які можуть сприяти значному підвищенню ефективності виробництва.

Таблиця 4

Інноваційна діяльність підприємств з виробництва виноградних вин в Одеській області за період 2010–2015 роки.

Показники	2010р.	2011р.	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	Відхилення 2014 до 2010 рр. %	
							(+;-)	%
Кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю: - одиниць	5	6	6	5	4	2	-1,0	80,0
Від загальної кількості по Україні, %	16,1	20,0	46,2	41,7	30,8	10	-16,1	0,0
Кількість впроваджених інноваційних видів продукції, одиниць	4	4	8	1	3	*	-1,0	75,0
Частка від даних по Україні, %	44,4	33,3	72,7	25,0	100,0	*	65,4	x
Кількість впроваджених у виробництво нових технологічних процесів,	4	1	0	0	-	*	-4,0	0,0
з них маловідходні, ресурсозберігаючі	4	1	0	0	0	*	-4,0	0,0
Обсяг реалізованої інноваційної продукції (робіт, послуг), тис.грн.	9119,7	38915	35541	21021	11021	*	1901,3	120,8

* інформація конфіденційна відповідно до Закону України "Про державну статистику"

Джерело: складено автором за даними Головного управління статистики в Одеській області / Служба статистики України [Електрон. ресурс] // Режим доступу: <http://www.od.ukrstat.gov.ua/>

Основним джерелом інвестицій виноробних підприємств стали власні кошти. Однак, очевидно, що цих ресурсів недостатньо для інтенсивного розвитку та прибуткового функціонування галузі. Важливим потенційним джерелом цих необхідних ресурсів, які не використовуються, є залучені та позичені кошти. Це говорить про необхідність підвищення інвестиційної

привабливості та створення умов щодо залучення коштів для проведення інвестиційно-інноваційної діяльності у виноробній галузі.

У результаті аналізу інноваційного забезпечення функціонування виноградарсько-виноробного підкомплексу визначено, що основною передумовою інноваційного розвитку підкомплексу в Україні є наукові дослідження та впровадження їх результатів у виробництво.

Науково-технічні розробки забезпечують зростання інноваційного потенціалу і визначають можливість переходу до сталого розвитку галузі. Як приклад трансферу інноваційних розробок у виноградарсько-виноробний комплекс Одеської області наводиться поширення сортів нової селекції, створених у Національному науковому центрі «Інститут виноградарства і виноробства ім. В. Е.Таїрова» (ННЦ «ІВіВ ім. В.Є.Таїрова» та Національному інституті винограду і вина «Магарач» (НІВіВ «Магарач»).

Водночас, в Україні зменшується кількість виноробних підприємств, які займаються інноваційною діяльністю, а в Одеському регіоні нею займається від 16% до 46% загальної їх чисельності. В результаті значного скорочення виробництва та зниження рівня рентабельності, частина виноробних підприємств не приділяє достатньої уваги інноваційній діяльності (таблиця 4). Встановлено, що основними інвесторами коштів в оновлення виробництва виноградних вин та впровадження у виробництво нових технологій залишаються переважно найбільш потужні підприємства.

У третьому розділі «**Стратегічні напрями інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу**» визначені концептуальні засади, перспективи та умови інноваційно-інвестиційного розвитку виноградарства та виноробства.

Підкреслено, що перехід до інноваційної моделі економічного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу вимагає активного пошуку шляхів його фінансово-кредитного забезпечення, що сприятиме підвищенню економічної ефективності виробництва на підприємствах підкомплексу.

Наводяться результати кореляційно-регресійного аналізу залежності урожайності винограду від затрат на його вирощування розрахунку на 1 га на основі даних по Україні в цілому за період з 2000 по 2015 рік, на підставі яких зроблений висновок про випереджуюче зростання витрат порівняно з досягнутою врожайністю. Досягнення позитивного впливу зростання витрат на урожайність на сучасному етапі розвитку та в найближчій перспективі стримується недостатньою фінансовою спроможністю виробників.

Обґрунтовано, що для реалізації виведених вітчизняними вченими нових сортів та гібридів винограду, накопиченого значного обсягу новацій та «ноу-хау» у виноградарській та виноробній сферах доцільно створення сприятливих умов для співпраці науково-освітньої галузі з виробничою та фінансовою сферою. Для цього пропонується створення виноградарсько-виноробного кластеру (рис.1) навколо галузевого консалтингового центру, який надавав би консультаційні послуги, щодо впровадження інновацій з залученням науковців провідних науково-дослідних установ та вищих

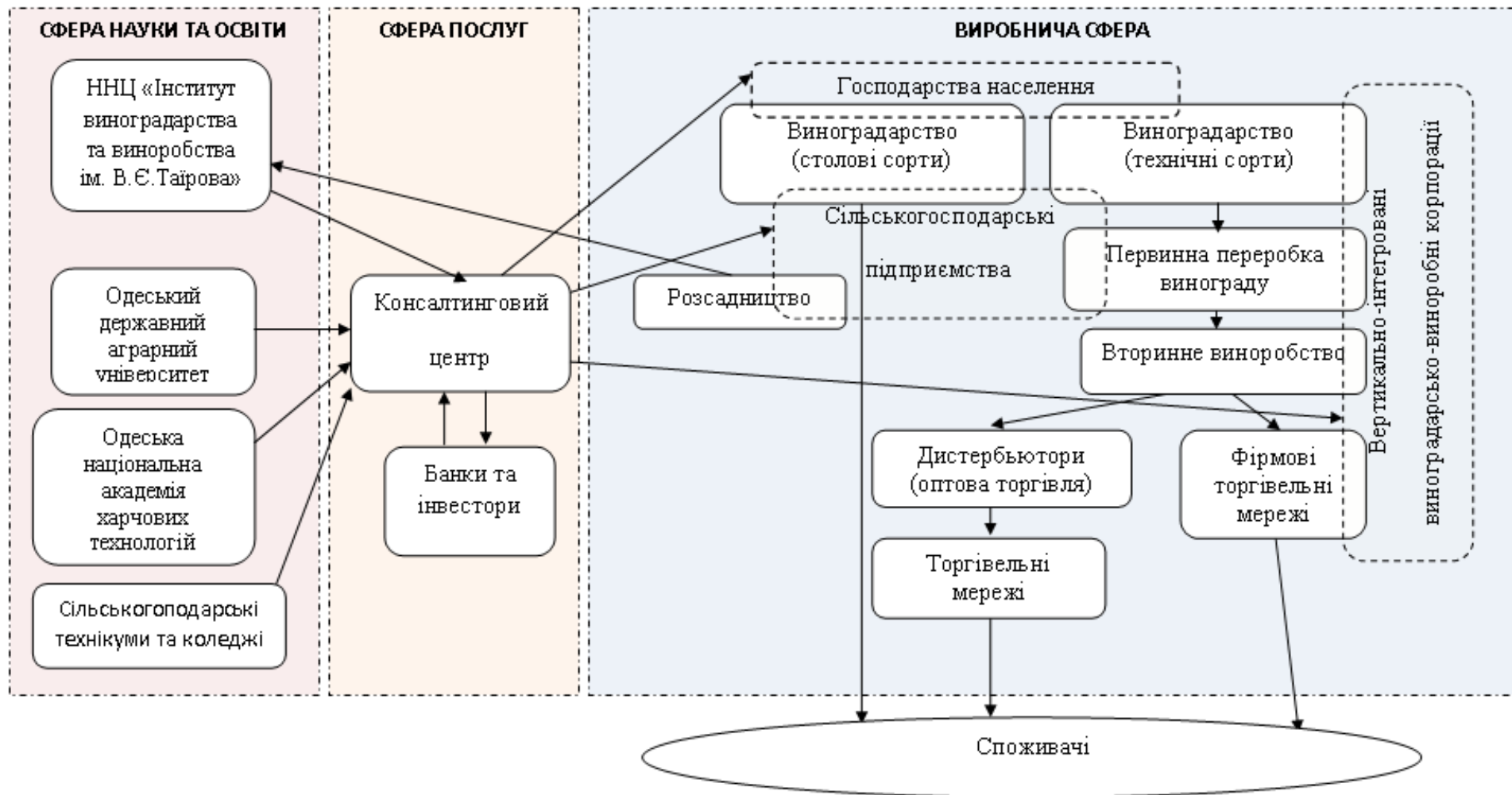

Рис. 1 Перспективна схема виноградарсько-виноробного кластеру Одеської області

Джерело: розроблено автором

навчальних закладів за умови цільового фінансування з боку приватних підприємств, банківських установ та бюджетних джерел. Таким чином, будуть створені та посилені горизонтальні зв'язки, між всіма складовими виноградарсько-виноробного підкомплексу, що надасть нові конкурентні переваги на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Для зменшення ризиків та підвищення інвестиційної привабливості виноградарства запропоновано використовувати методіку планування та прогнозування окупності інвестицій у виноградарство на основі нового методичного підходу - мінімально-необхідного рівня рентабельності вирощування винограду для забезпечення надходження достатньої кількості ресурсів. За цією методикою планування та прогнозування складається з декількох етапів:

1. Визначення об'єму інвестицій на закладку 1 га виноградних насаджень.

2. Визначання величини прибутку, який може бути використаний на оновлення виноградних насаджень щорічних відрахувань у «фонді інвестицій».

3. Визначення мінімально-необхідного рівня рентабельності вирощування винограду для забезпечення надходження достатньої кількості ресурсів:

$$R_{MN} = \left(\frac{BЗ \times K_o}{y} \right) + C_{об} \times 100\% , (1) \text{ де:}$$

- R_{MN} – мінімально-необхідний рівень рентабельності, %
- K_o - коефіцієнт оновлення, розраховується, як необхідний відсоток щорічного оновлення поділений на 100.
- $BЗ$ – вартість закладки 1 га нових виноградних насаджень, грн.
- y – урожайність виноградних насаджень, ц з 1 га.
- $C_{об}$ – собівартість вирощування 1ц винограду, грн.

4. Порівняння запланованого рівня цін з середнім прогнозованим по ринку, для визначення доцільності здійснення інвестицій.

При тривалості експлуатації насаджень 40 років, з урахуванням термінів початку плодоносіння 3-5 років, необхідна доля щорічного оновлення насаджень становить 5%. Прибуток від реалізації винограду повинен бути не меншим ніж щорічні витрати на оновлення насаджень.

Обґрунтована розроблена в процесі досліджень модель державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного під комплексу. Зроблено висновок, що за нинішніх умов необхідна державна підтримка виноградарства та виноробства для стимулювання, передусім, його інноваційного розвитку на основі: дерегуляції, встановлення податкових преференцій для виноробів та прямого фінансування закладки нових насаджень та наукових розробок (Рис.2)

Також запропоновано відновити справляння та використання на розвиток галузі Збору на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства

за ставкою 1,5% за умови, що 40% від даних доходів спрямується на компенсацію закладки виноградарств. За розрахунками обсяг державної підтримки від цього збору може досягти 173,4 млн.грн. Площа щорічної закладки нових насаджень становитиме 1156 га за умови 50% компенсації, що дозволить стабілізувати площу виноградних насаджень на сучасному рівні в найближчій перспективі.

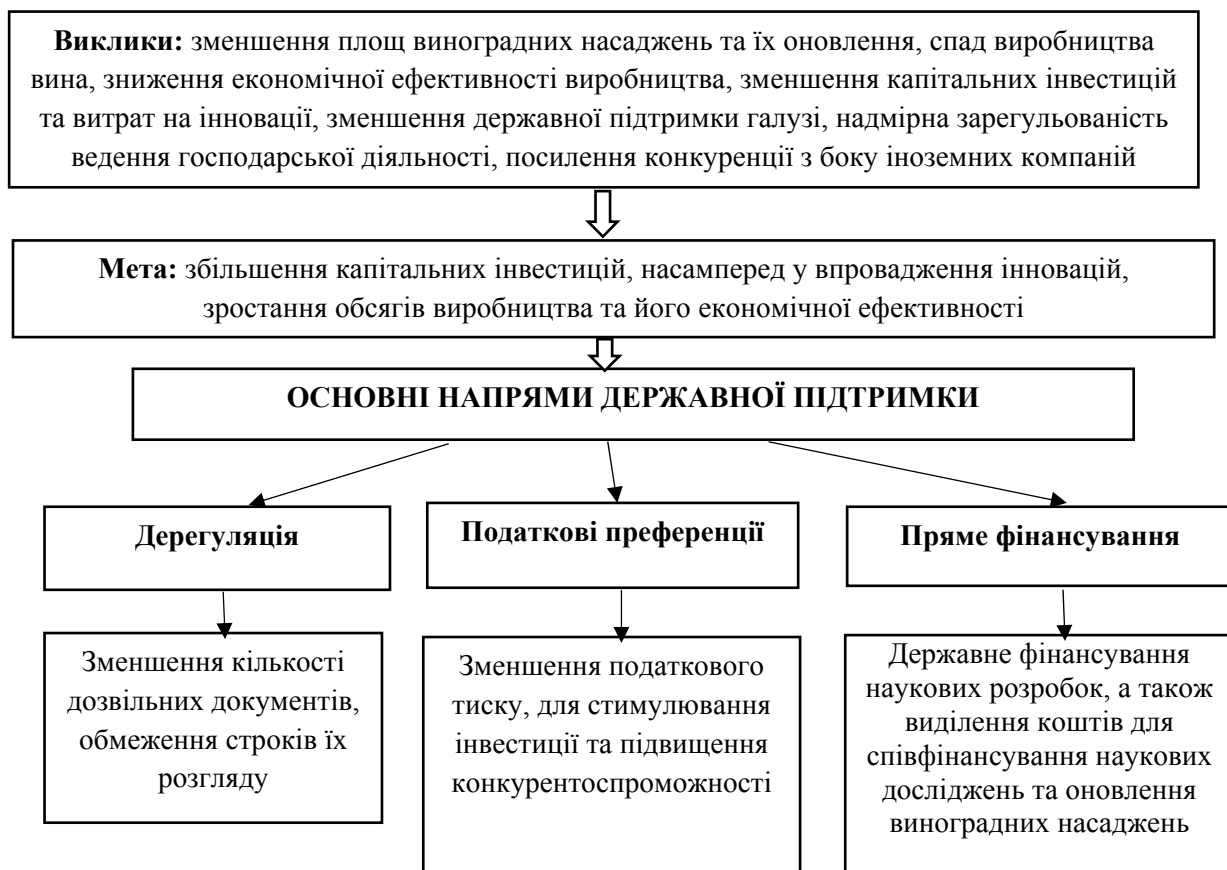

Рис. 2 Схема державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного під комплексу

Джерело: розроблено автором

Основними стратегічними цілями розвитку виноградарсько-виноробного під комплексу, обґрунтованими в процесі дослідження, визначені:

1. Збільшення обсягів виробництва виноградарської продукції для повного забезпечення виноробної промисловості та ринку столового винограду, доведення рівня споживання населенням відповідних харчових продуктів до науково-обґрунтованих норм та суттєвого нарощення обсягів її експорту.

2. Поширення ресурсозберігаючих технологій, органічного і теруарного виноробства, та вин контрольованих найменувань за положенням.

3. Забезпечення розвитку вітчизняної селекції високопродуктивних та якісних сортів винограду.

4. Популяризація українського вина на внутрішньому та зовнішньому ринках, просування існуючих та створення нових, унікальних торгових марок.

5. Подальше реформування земельних відносин з метою підвищення інвестиційної привабливості виноградарства.

6. Розвиток різних форм господарювання та інтеграції виробництва у напрямі формування великотоварних, середніх та малих господарських структур з урахуванням їх можливостей щодо раціонального використання земель та інших засобів виробництва, галузевих та регіональних особливостей ведення господарства.

7. Техніко-технологічна модернізація виноградарсько-виноробного виробництва шляхом залучення інвестицій з інших галузей національної економіки та прямих іноземних інвестицій, удосконалення форм, напрямів, розмірів і важелів державної підтримки відтворення матеріально-технічної бази підкомплексу.

8. Формування сприятливого фінансово-кредитного середовища через забезпечення товаровиробників необхідними обсягами інвестицій для розширеного відтворення та інноваційного розвитку, фінансової стабільності та конкурентоспроможності на внутрішньому і зовнішньому ринках.

9. Удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку галузі шляхом створення ефективної системи формування, обробки та передачі (надходження) обліково-аналітичної інформації для своєчасного ухвалення ефективних рішень на всіх рівнях управління розвитком аграрного сектору економіки.

10. Формування ефективної системи інноваційного забезпечення виноградарсько-виноробного виробництва шляхом створення сприятливих інституційних умов для розвитку продукування і впровадження інновацій, а також передумов для впровадження інноваційної моделі розвитку галузі.

11. Розширення зовнішньоекономічної діяльності шляхом підтримки експорту, створення сприятливих умов для його розвитку, захисту вітчизняного товаровиробника на світовому ринку.

12. Удосконалення статистичного спостереження за інвестиційною та інноваційною діяльністю у виноградарсько-виноробному підкомплексі. Для чого необхідна організація Державною службою статистики України збору інформації по закладку нових виноградарських насаджень в домогосподарствах, обсягів, напрямів та джерел інвестицій та інновацій на сільськогосподарських підприємствах.

ВИСНОВКИ

У дисертації визначені теоретико-методологічні засади інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарства та виноробства. На підставі проведеного дослідження зроблені узагальнюючі висновки та надано пропозиції щодо механізмів активізації інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу.

1. Виноградарсько-виноробний підкомплекс є важливою складовою економіки регіонів, розвиток якого в сучасних умовах вимагає суттєвого прискорення. Таке прискорення можна забезпечити за рахунок активізації

інвестиційно-інноваційного розвитку підкомплексу, спроможного забезпечити підвищення ефективності його діяльності, розширення використання його потенціалу.

2. Інвестиційно-інноваційний розвиток за своїм змістом є комплексним поняттям, що охоплює різні сторони економічної діяльності. Стосовно виноградарсько-виноробного підкомплексу інвестиційно-інноваційний розвиток є процесом кількісного та якісного зростання виробництва виноградарсько-виноробної продукції в результаті інвестиційного забезпечення комплексу заходів що спрямовані на розробку та впровадження інновацій.

3. Для забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку важливим є попереднє проведення поглибленого аналізу цього процесу, який доцільно проводити стосовно наступних складових: наявного інвестиційно-інноваційного потенціалу, змісту та результатів інвестиційної та інноваційної діяльності, ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єктів господарювання та підкомплексу в цілому.

4. В процесі дослідження встановлено, що починаючи з 2005 року в Україні відбувалося збільшення обсягів збору винограду. Однак з 2014 року обсяги збору винограду знову зменшуються, що пов'язано як з відсутністю у статистичній інформації даних по Автономній Республіці Крим, так і зниженням ефективності вирощування винограду та зменшенням кількості плодоносних насаджень у інших регіонах України. Цей спад не компенсується зростанням урожайності винограду.

Разом з тим відбулися зміни у структурі виробництва виноробної продукції на користь збільшення частки шампанських вин та коньяку. Однак ці зміни поки що не обернулися підвищенням загальної ефективності галузі - збитки виноробних підприємств перевищують їх прибутки.

5. В процесі дослідження стан розвитку інвестиційної діяльності в підприємствах виноградарсько-виноробного підкомплексу, виявлено, що частка нових виноградних насаджень нижче науково рекомендованих внаслідок зниження економічної ефективності виробництва винограду та вина, зменшення інвестиційної привабливості галузі, а також згортання цільової державної підтримки виноградарства. Зниження інвестиційної активності у виноградарстві та виноробстві значно перевищує загальноекономічний рівень, в тому числі і внаслідок нестачі власних коштів підприємств, які на сьогодні є основним джерелом інвестицій. Все це зумовлює необхідність підвищення інвестиційної привабливості та створення умов щодо залучення коштів для розширення інвестиційно-інноваційної діяльності у виноробній галузі.

6. Результати вивчення інноваційної забезпеченості підкомплексу засвідчили, що розроблені науковими установами розробки та нововведення загалом не потрапляють у виробництво, а виноробні підприємства зменшують свою інноваційну активність. Внаслідок скорочення виробництва та зниження рівня рентабельності, інвестиційно інноваційна діяльність концентрується у

найбільш потужних підприємствах, які мають кошти для інвестицій в оновлення виробництва виноградних вин та впровадження нових технологій.

7. Встановлено, що для більш активного впровадження сучасних наукових розробок у виробництво необхідно створити умови для розширення співпраці науково-освітньої, виробничої та фінансової сфери. Обґрунтовано, що одним з найперспективніших механізмів цього є створення виноградарсько-виноробного кластеру навколо галузевого консалтингового центру з надання консультаційних послуг щодо впровадження інновацій з залученням науковців провідних науково-дослідних інститутів та вищих навчальних закладів за умови цільового фінансування з боку приватних підприємств, банківських установ та бюджетних джерел. Таким чином, будуть створені та посилені горизонтальні зв'язки між всіма складовими виноградарсько-виноробного підкомплексу, що надасть йому нові конкурентні переваги на зовнішньому та внутрішньому ринках.

8. На основі проведеного дослідження обґрунтовані пропозиції державної підтримки підкомплексу, яка включає в себе такі основні складові, як дерегуляція – зменшення кількості дозвільних документів, обмеження строків їх розгляду; податкові преференції – зменшення податкового тиску для стимулювання інвестицій та підвищення конкурентоспроможності; пряме фінансування – державне фінансування наукових розробок, а також виділення коштів для співфінансування наукових досліджень та оновлення виноградних насаджень.

Для розширення інвестиційно-інноваційної діяльності у підкомплексі пропонується відновити справляння та використання Збору на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства. Визначено, що за рахунок цього площа щорічно оновлюваних виноградних насаджень може досягти 1156 га, в найближчі 8 років можливо стабілізувати площу виноградних насаджень на рівні 41-42 тис. га, а у більш віддаленій перспективі можна досягти і перевищити рівень площ виноградних насаджень 2009 року – 57 тис.га.

9. Вагомим чинником підвищення інвестиційної привабливості виноградарства може стати подальший розвиток земельних відносин в сільському господарстві. За проведеними в процесі дослідження розрахунками затрати на закладку 1 га винограднику, додаткові витрати на купівлю землі будуть окуплені протягом п'яти років. Таким чином, розвиток ринку землі стимулюватиме довгострокові інвестиції в оновлення виноградних насаджень.

10. Обґрунтовано, що основними стратегічними напрямки розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу України мають стати: у селекційно-генетичній сфері - розвиток вітчизняної селекції високопродуктивних та якісних сортів винограду; у виробничо-технологічній сфері - поширення ресурсозберігаючих технологій, органічного і теруарного виноробства та вин контрольованих найменувань за походженням; у маркетинговій сфері - популяризація українського вина на внутрішньому та зовнішньому ринках, просування існуючих та створення нових, унікальних торгових марок; у сфері економічних відносин - підвищення інвестиційної

привабливості виноградарства через вдосконалення земельних відносин та системи державної підтримки галузі, формування ефективної інфраструктури інвестиційно-інноваційної діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях

1. Топов А.Г. Підвищення інвестиційної привабливості виноградарства в умовах розвитку земельних відносин/ А.Г. Топов // “Аграрний вісник Причорномор’я” наукова стаття “ ОДАУ. -2012, с.184-187
2. Топов А.Г. Сучасний стан розвитку виноградарства в Одеській області_// “Аграрний вісник Причорномор’я”, наукова стаття / А.Г. Топов – Одеса, ОДАУ. -2013, с. 136-140
3. Топов А.Г. Перспективні умови створення виноградарсько- виноробного кластеру в Одеській області // “Аграрний вісник Причорномор’я” наукова стаття / А.Г. Топов – Одеса, ОДАУ. -2014, с. 106-111
4. Топов Г.І Сучасний стан інвестиційної діяльності на підприємствах виноградарсько-виноробного підкомплексу Одеської області // “Аграрний вісник Причорномор’я” наукова стаття / Г.І. Топов.,А.Г. Топов – Одеса, ОДАУ. -2015, с.156-164
5. Криницька О.О. Інфраструктурне забезпечення земельних відносин в Україні як підґрунтя залучення інвестицій у виноградарство / О.О. Криницька, А.Г. Топов /Інфраструктура ринку №2, 2016, с.68-71
6. Топов А.Г. Державна підтримка інновацій – основа розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу / А.Г. Топов // Економіка АПК. – 2017 №2, с. 49-53

В інших наукових виданнях

1. Дога В.С. «Перспективи інвестиційно-інноваційного розвитку виноградно-виноробного підкомплексу АПК»/ В.С. Дога , Г.І. Топов, А.Г. Топов //Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції: «Інтеграційні процеси в АПК», Миколаїв – 2011, с.134-136
2. Топов Г.І. Механізм ціноутворення у виноградарсько-виноробному підкомплексі АПК / Топов Г.І., Топов А.Г./ ОНАХТ – 2012, с.56-57
3. Топов А.Г. Инвестиционная привлекательность виноградарства Украины в условиях развития земельных отношений / А.Г. Топов / Economic growth in conditions of globalization, International Scientific and Practical Conference VII-th edition , Institute of Economy, Finance and Statistics, Academy of sciences of Moldova, Chisinau – 2012, p. 65-65
4. Топов Г.І. Аналіз інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств виноградарсько-виноробного підкомплексу / Міжнародна конференція “Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках” / Г.І. Топов, А.Г. Топов – Одеса, ОДАУ. – 2013, с.104-107

5. Топов А.Г. Розвиток переробки винограду та виноробства Одещини в сучасних умовах, // Міжнародна конференція «Брацлавській читання» / А.Г. Топов – Одеса, ОДАУ. – 2015, с.78-80
6. Криницька О.О. Земельні відносини, як пріоритетний напрям трансформації національної політики України / О.О. Криницька, А.Г. Топов / Матеріали міжнародної конференції «Потенціал економіки країни: сучасний стан, розвиток та управління» - Львів, 2016, с.44-46
7. Топов А.Г. Організаційно-економічні умови залучення інвестицій та інновацій у виноградарсько-виноробний підкомплекс /А.Г. Топов./ Майбутнє економіки в епоху інформаційного суспільства: матеріали міжнар. наук. - практич. Інтернет-конф., 11 квітня 2017 року. – Вінниця, ВНАУ, 2017. – С. 98-101

АНОТАЦІЯ

Топов А.Г. Інвестиційно-інноваційний розвиток виноградарсько-виноробного підкомплексу – Рукопис

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством – Навчальний науковий центр «Інститут аграрної економіки». – Київ, 2017

Дисертаційну роботу присвячено дослідженню теоретичних, організаційно-методичних рекомендацій та практичних аспектів інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарства та виноробства.

Обґрунтовано створення виноградарсько-виноробного консалтингового центру, як перспективного центру надання інформаційно-консультативних послуг, який стане зв'язуючим елементом виноградарсько-виноробного підкомплексу. Запропоновано методику розрахунку мінімально-необхідного рівня рентабельності вирощування винограду для підтримки регулярного оновлення багаторічних насаджень.

Удосконалено класифікацію системи показників ефективності інвестиційно-інноваційної діяльності підприємств виноградарсько-виноробного підкомплексу, а також модель побудови інвестиційно-інноваційно орієнтованого виноградарсько-виноробного кластеру Одещини навколо створення консалтингового центру з залученням провідних науково-дослідних та навчально-наукових закладів регіону. Визначені стратегічні напрями інвестиційно-інноваційного розвитку підкомплексу, що включають в себе поширення нових сортів вітчизняної селекції, розвиток органічного виноградарства, створення та просування вітчизняних торгових марок вина тощо. Обґрунтуванні тенденцій ринкового функціонування виноградарства з позиції приватної власності на землю та досліджено вплив відміни мораторію на продаж сільськогосподарських угідь на інвестиційну привабливість виноградарства. Побудована модель державної підтримки інвестиційно-інноваційного розвитку виноградарсько-виноробного підкомплексу, що включає в себе такі основні складові: дерегуляцію, податкові преференції,

пряме фінансування. Обґрунтувань необхідності переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку виноградарства на основі аналізу та прогнозування рівня витрат при вирощуванні винограду. Розрахований ефект від відновлення збору на розвиток виноградарства, садівництва та хмелярства.

Ключові слова: виноградарство, виноробство, інвестиції, інновації, інвестиційно-інноваційний розвиток, державна підтримка, кластер.

ANNOTATION

Топов AG Investment and innovative development of the vineyard-winery subcomplex – Manuscript

The dissertation for the scientific degree of a candidate of economics on specialty 08.00.03 - Economics and management of the national economy - Scientific Research Center "Institute of Agrarian Economics". - Kyiv, 2017

The dissertation work is deals with the analysis of theoretic, methodic, organizational and practical aspects of investment and innovation on the development of viticulture and winemaking

The establishment of the wine-growing and wine-making consulting center as a perspective center for providing information and consulting services, which will become a connecting element of the wine-growing and winemaking subcomplex, is substantiated. The method of calculation of the minimum necessary level of profitability of growing of grapes for supporting the regular updating of perennial plantings is offered.

Improvement of the classification of the system of indicators of the efficiency of investment and innovation activity of the enterprises of the wine-growing and winemaking subcomplex, as well as the model of construction of an investment-innovation-oriented grape-winemaking cluster of the Odessa region around the creation of a consulting center with the involvement of leading research and education institutions in the region. The strategic directions of the investment and innovation development of the subcomplex have been determined, including the distribution of new varieties of domestic breeding, the development of organic viticulture, the creation and promotion of domestic brands of wine, and the like. The justification of the tendencies of market functioning of viticulture from the standpoint of private ownership of land and the effect of lifting the moratorium on the sale of agricultural land on the investment attractiveness of viticulture has been researched. A model of state support for the investment and innovation development of the wine-growing and winemaking subcomplex has been constructed, including the following main components: deregulation, tax preferences, direct financing. The necessity of transition to the investment-innovation model of the development of viticulture on the basis of analysis and forecasting of the level of costs in the cultivation of grapes is substantiated. The effect of recovering the collection on the development of viticulture, horticulture and hops has been calculated.

Key words: viticulture, winemaking, investment, innovation, investment-innovation development, state support, cluster

АНОТАЦИЯ

Топов А.Г. Инвестиционно-инновационное развитие виноградарско-винодельческого подкомплекса – Рукопись

Диссертация на соискание научной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.03 - экономика и управление национальным хозяйством – Научный учебный центр «Институт аграрной экономики». - Киев, 2017

Диссертационная работа посвящена исследованию теоретических, организационно-методических рекомендаций и практических аспектов инвестиционно-инновационного развития виноградарства и виноделия.

Обосновано создание виноградарско-винодельческого консалтингового центра, как перспективного центра предоставления информационно-консультационных услуг, который станет связующим элементом виноградарско-винодельческого подкомплекса. Предложена методика расчета минимально необходимого уровня рентабельности выращивания винограда для поддержки регулярного обновления многолетних насаждений.

Совершенствование классификации системы показателей эффективности инвестиционно-инновационной деятельности предприятий виноградарско-винодельческого подкомплекса, а также модель построения инвестиционно-инновационно ориентированного виноградарско-винодельческого кластера Одесской области вокруг создания консалтингового центра с привлечением ведущих научно-исследовательских и учебных заведений региона. Определены стратегические направления инвестиционно-инновационного развития подкомплекса, включающие в себя распространение новых сортов отечественной селекции, развития органического виноградарства, создание и продвижение отечественных торговых марок вина и тому подобное. Обоснование тенденций рыночного функционирования виноградарства с позиции частной собственности на землю и исследование влияние отмены моратория на продажу сельскохозяйственных угодий на инвестиционную привлекательность виноградарства. Построена модель государственной поддержки инвестиционно-инновационного развития виноградарско-винодельческого подкомплекса, включающая в себя следующие основные составляющие: дерегуляции, налоговые преференции, прямое финансирование. Обоснована необходимость перехода к инвестиционно-инновационной модели развития виноградарства на основе анализа и прогнозирования уровня затрат при выращивании винограда. Рассчитан эффект от восстановления сбора на развитие виноградарства, садоводства и хмелеводства.

Ключевые слова: виноградарство, виноделие, инвестиции, инновации, инвестиционно-инновационное развитие, государственная поддержка, кластер.

Підп. до друку 22.08.2017. Формат 60×90/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9. Тираж 100 пр. Зам № 37.

Видання та друк – Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"
03127, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 10.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2065 від 18.01.2005 р.